

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

Doktori tézisek

Lénárd-Bella Dorina

*Szereplői szubjektivitás a hollywoodi filmben és a szubjektív szekvenciák befogadóra
gyakorolt hatása*

Filozófiatudományi Doktori Iskola

Prof. Dr. Ullmann Tamás DSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Film-, Média-és Kultúraelméleti Doktori Program

Dr. Gelencsér Gábor PhD, habilitált egyetemi docens, a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Dr. György Péter DSc, egyetemi tanár, a bizottság elnöke

Dr. Margitházi Beja PhD, egyetemi adjunktus, hivatalosan felkért bíráló

**Dr. Papp-Zipernovszky Orsolya PhD, habilitált egyetemi adjunktus, hivatalosan felkért
bíráló**

Dr. Vincze Teréz PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára

Dr. Dragon Zoltán PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság tagja

Dr. Varga Balázs PhD, habilitált egyetemi docens, a bizottság póttagja

Dr. Gelencsér Gábor PhD, habilitált egyetemi docens, a bizottság póttagja

Témavezető és tudományos fokozata:

Dr. Kovács András Bálint DSc, habilitált egyetemi tanár

Budapest, 2022.

Lénárd-Bella Dorina: Szereplői szubjektivitás a hollywoodi filmben és a szubjektív szekvenciák befogadóra gyakorolt hatása

A doktori disszertáció tézisei

A kutatás témája és célkitűzései

Doktori kutatásom célja a szereplői szubjektivitást kifejező narratív és képi/auditív megoldások előfordulási gyakoriságának és főbb jellegzetességeinek elemzése az – anyagi és kritikai szempontból egyaránt sikeres – hollywoodi filmekben az 1930-as évektől napjainkig. A téma relevanciája mellett szól, hogy – bár a néző-orientált elméletek egyik leggyakrabban tárgyalt kérdésköréről van szó – sem a szubjektív narráció alkalmazásának mennyiségi megítélése tekintetében, sem a filmbefogadásban játszott szerepét illetően nem alakult ki konszenzus a filmelmélettel foglalkozó szakemberek körében. Neves filmelméleti szakemberek (pl. Rudolf Arnheim, David Bordwell, Murray Smith, Barry Salt) egymásnak ellentmondó véleményeket fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy a szereplői szubjektivitás kifejezésére szolgáló eljárások mennyire széles körben terjedtek el a filmművészetben, és milyen gyakran alkalmazzák azokat. Az egyes szakirodalmak jellemzően valamiféle növekedést feltételeznek, abban azonban egyáltalán nincs egyetértés, hogy ez a növekedés csak a filmek egy-egy speciális csoportját érinti, vagy ennél általánosabbnak tekinthető, illetve, hogy a szubjektivitás ábrázolási technikáinak csak szűk körére vonatkozik, vagy ennél átfogóbb jelenségről van szó. Saját megfigyelésem szerint a mainstream hollywoodi filmben egyértelműen általános növekedés tapasztalható mind a jelenség által érintett filmek köre, mind a megvalósításra szolgáló eszközök alkalmazása tekintetében. A kutatás során ezt a feltételezésemet egy 221 filmből álló mintán végzett tartomelemzéssel igazoltam. A filmeket szisztematikusan választottam ki az 1930 és 2020 között forgatott hollywoodi filmek közül a legjobb filmnek járó Oscar-díj jelölések, az IMDb értékelések, valamint az Amerikai Filmintézet legjobb hollywoodi filmről készült listái és díjai alapján. Az adatokon elvégzett statisztikai próbák egyértelműen igazolták, hogy az 1980-as éveket követően a szubjektív egységek aránya és hossza jelentősen megnőtt ezekben filmekben. A tendencia háttérben álló háttértényezők azonosítása céljából megvizsgáltam azokat a filmtörténeti, társművészeti, tudományos és technikai változásokat, amelyek hatással lehettek a minta filmjeinek szubjektivitására, majd mélyebb statisztikai elemzéssel tovább pontosítottam az egyes tényezők hatásának jellegzetességeit. A tágabb történeti és kulturális kontextuson túl a jelenséget a befogadóra gyakorolt hatás szempontjából is vizsgáltam. A szereplői szubjektivitás filmes ábrázolásának nézőre gyakorolt lehetséges hatásaival kapcsolatban a szerzők még megosztottabbak, így az általam lefolytatott kísérletben

a befogadóra gyakorolt hatások széles körét vizsgáltam. Az empirikus kutatási eredmények szintén árnyalták a szereplői szubjektivitás ábrázolásában mutatkozó növekedési tendencia magyarázatát.

A disszertáció felépítése

A disszertáció három egységre tagolódik. Az első egységben a feltevésem igazolására szolgáló tartalomelemzés filmelméleti háttérét, módszertanát és legfontosabb eredményeit ismertetem. Az első alfejezet a szereplői szubjektivitással kapcsolatos filmelméleti diskurzus vázlatos áttekintésére hivatott. Ez egyrészt a téma relevanciáját támasztja alá – hiszen a szövegből kiderül, hogy a téma a film megszületése óta folyamatosan foglalkoztatja a különböző filmelméleti irányzatok képviselőit – másrészt a szereplői szubjektivitás definiálásához és a tartalomelemzés alapjául szolgáló kategóriarendszer megalkotásához nyújt kiindulópontot. A történeti áttekintés célja a filmtörténet azon szakaszának bemutatása a szereplői szubjektivitás ábrázolásának tendenciái szempontjából, amely az általam vizsgált időszakot megelőzte. A második alfejezet a vizsgálat témáját és a kutatási kérdéseket ismerteti. A harmadik alfejezetben a tartalomelemzés módszertani bemutatására kerül sor. Ebben a szakaszban tekintem át a mintavétel és a filmek egységekre osztásának módját, a tematikai- és formanyelvi kategóriarendszert és a kódolás módszertanát. A negyedik alfejezetben az egyes hipotézisek tesztelésére szolgáló statisztikai eljárásokat ismertetem, majd összegzem a legfőbb eredményeket.

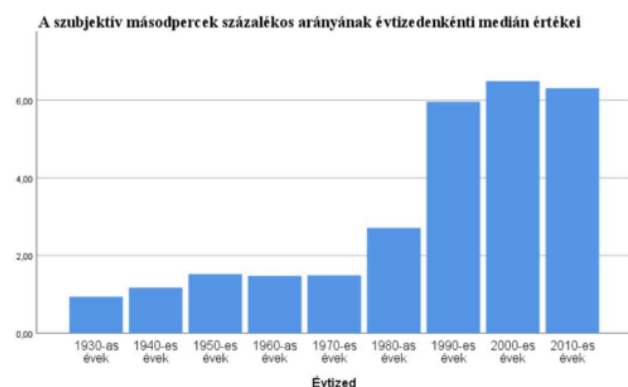
A disszertáció második egységében a tartalomelemzés által igazolt emelkedő tendencia előzményeinek, hatótényezőinek és tágabb kulturális- és történelmi kontextusának megértésére teszek kísérletet. Az első alfejezetben a statisztikai elemzés által a karakter szubjektivitás terén az 1940-es években kimutatott szűkebb körű, csak a tematikai kategóriák egy részére kiterjedő, műfajspecifikus emelkedéssel foglalkozom. A következő alfejezetben azokat a lehetséges hatótényezőket azonosítom, amelyek egy része már az első növekedési hullámnak is alapjául szolgált, és amelyek hatása az elmúlt harminc év hollywoodi filmjeire szintén feltételezhető. Ide sorolom a modern film hatását, a társművészetek – elsősorban az irodalom – hatását, a pszichológia aktuálisan domináns irányzatainak a köztudatra gyakorolt szemléletformáló hatását és a film technikai vívmányainak megjelenését. A mélyebb elemzés további érdekességeket is feltárt a szereplői szubjektivitás ábrázolásának hollywoodi alakulásával kapcsolatban (pl. formai extenzió 1960-1990 között, a háborús film műfaji revíziója 1960-1990 között, az ábrázolás „szubjektivizálódása” 1930-2020 között), amelyek jól alátámasztják a főbb

kutatási eredményeket és segítik a jelenség mélyebb megértését. Mindezeket az eredményeket a második egység második fele mutatja be.

A disszertáció harmadik egységében – a tágabb perspektívából történő vizsgálódást követően – a befogadói oldalról vizsgálom a szereplői szubjektivitást, részben a saját empirikus vizsgálatom eredményeire támaszkodva. Az első alfejezetben áttekintem, hogy az egyes filmelméletek képviselői milyen szerepet tulajdonítanak a szereplői szubjektivitás különböző megoldásainak a néző-karakter viszony szabályozásában, illetve milyen egyéb potenciális hatásokat feltételeznek a befogadóra nézve. Ismertetem, hogy az azonosulás fogalmát hogyan váltották fel az elmúlt évtizedekben a néző-karakter kapcsolat kognitív megközelítései, elsősorban a tudatelmélet-alapú filmelméletek. Ezt követően a szereplői szubjektivitás nézőre gyakorolt hatásával kapcsolatos korábbi empirikus kutatások eredményeiről adok vázlatos áttekintést. A második alfejezet az elméleti háttér alapján megfogalmazott kutatási kérdéseket és a hipotéziseket tartalmazza. A harmadik alfejezetben bemutatom az általam lefolytatott kísérlet módszertanát, kitérve az ingeranyagok leírására, az alkalmazott mérőeszközök ismertetésére és az eljárás rövid áttekintésére. A harmadik egység végén a hipotézisek statisztikai módszerekkel való tesztelésének módjáról számolok be és a kapott eredményeket értelmezem. A diszkusszióban a jelenség tágabb kontextusban történő elemzéséből és a befogadóra gyakorolt hatással kapcsolatos vizsgálatból származó eredmények összehangolt értelmezésére teszek kísérletet, majd a dolgozatot kutatás korlátainak felsorolásával és a lehetséges további kutatási irányok ismertetésével zárom.

Főbb megállapítások és eredmények

A kutatás legfontosabb eredménye, hogy az 1990-2020 közötti években a hollywoodi filmeket a szereplői szubjektivitás igazolhatóan magasabb szintje jellemezte, mint a korábbi években. Ez az emelkedő tendencia a filmek szubjektív egységeinek számában és időtartamában egyaránt megmutatkozott.

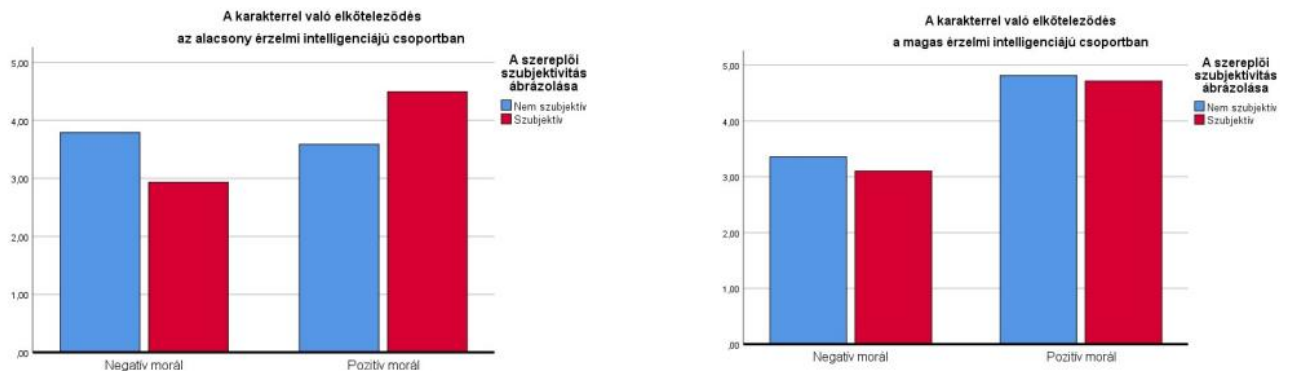
Az is kijelenthető, hogy a feltárt jelenség nem csak a filmek egy – valamilyen kritérium alapján (pl. műfaj, rendező, elmejátékfilmes narratíva) leszűkített – speciális csoportjában mutatható ki, hanem a teljes mintán általánosságban. A műfajok elemzése minden esetben emelkedő tendenciát mutatott az elmúlt harminc évben, de a korábbi évekre jellemző szubjektívítási szint függvényében több különböző mintázat rajzolódott ki. A legjelentősebb eltérés a fővonalától a háborús film esetében mutatkozott, aminek magyarázatául a műfaj – a disszertáció egy önálló alfejezetében bemutatott – revíziója szolgál. Beigazolódott, hogy a jelenség nem köthető egy-egy adott tematikai vagy formanyelvi megoldáshoz sem, bár az egyes évtizedek között különbség mutatható ki ezek alkalmazása tekintetében.

Az hipotézisemnek ellentmondva emelkedés volt kimutatható az 1940-es évek filmjeiben is, ami azonban az 1950-es évekre megszűnt, majd az 1980-as évekig semmiféle számszerű emelkedés nem volt megfigyelhető a mintában. David Bordwell amellettt érvel, hogy ez az időszak a hollywoodi filmgyártás kiemelkedően kreatív időszaka volt, amelyben a filmrendezők a korábbinál mélyebb és összetettebb elbeszélést lehetővé tevő szokatlan narratív eljárásokat vezettek be. Ezzel egyértelműen magyarázható a szereplői szubjektívítási ábrázolása terén kimutatható első növekedési hullám.

A szubjektívítási növekedésére ható lehetséges hatótényezők vizsgálata szintén fontos eredményeket hozott. Ehhez új statisztikai változókat képeztem, majd az egyes tényezőknek a szubjektívítási megemelkedésére gyakorolt hatását általánosított lineáris modellek segítségével vizsgáltam. Az elemzés a szereplői szubjektívításra irányuló hatások közül a teljes mintán a kognitív pszichológiai alaptéma, az adaptáció alapjául szolgáló irodalmi mű különleges narratív megoldásai és az elmejátékfilmes narráció szignifikáns hatását mutatta ki, valamint a 3D és CGI technika alkalmazásával való összefüggés is igazolást nyert. Fontos leszögezni, hogy egyetlen tényező sem magyarázza önmagában az emelkedést, a jelenség ehelyett az egyes hatások kölcsönhatásával magyarázható a legmeggyőzőbben.

Véleményem szerint a kutatás legfőbb újdonságértéke az általam lefolytatott kísérlet legfontosabb eredményéhez köthető, ami egyértelműen ellentmondott az előzetes feltételezéseimnek. A szakirodalom alapján a hipotézisben azt fogalmaztam meg, hogy a szereplői szubjektívítási hatása a néző magas érzelmi intelligencia szintje esetén képes igazán érvényesülni. A kapott eredmény viszont ennek pontosan az ellenkezőjét sugallja. Eszerint a szereplői szubjektívítási nem általánosságban segíti a nézőnek a karakterrel való affektív és kognitív elköteleződését, hanem elsősorban az alacsonyabb érzelmi intelligenciával – vagy gyengébb tudatelméleti képességekkel – rendelkező csoportban. Ez azt jelenti, hogy a szereplői

szubjektivitás narratív és képi/hangi megoldásai egyfajta „mankóként” szolgálnak azoknak a nézőknek, akik számára – gyengébb szociális kompetenciáik miatt – problémát jelent, hogy a karakternek mentális tartalmakat és érzelmeket tulajdonítsanak pusztán a karakterhez kötődő egyéb információk (pl. a színész arcjátékai, gesztusai, szavai) alapján.

Hasonló felvetés megtalálható Carroll nézőponti beállításról szóló elemzésében is, ahol az állítja, hogy a POV azért tudott ilyen mértékben elterjedni a hollywoodi filmben, mert annak a tömegkultúra részeként bárki számára befogadhatónak kell lennie. Murray Smith egyik tanulmányában szintén találunk hasonló gondolatot, amikor a nézőponti beállításra „mankóként” utal, ami a nézőt a karakter érzelmeinek és kognitív tartalmainak megértésében segíti. Viszont a kísérlet eredménye alapján feltételezhetjük, hogy nem csak a nézőponti beállítás, hanem a szubjektivitás kifejezésének más megoldásai is megfelelnek ennek a feltételnek. Véleményem szerint ez az eredmény jól kiegészíti a tendencia tágabb kontextusban történő értelmezését és az alapjául szolgáló filmes, társművészeti, tudományos és technikai tényezők feltárását. A jelenség feltételezhetően valóban a bemutatott hatótényezők közül merítve bontakozott ki, a hollywoodi filmben való széleskörű elterjedését azonban a befogadókra gyakorolt hatása tette lehetővé. Ugyanis, ha a szereplői szubjektivitás egyes megoldásai az alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező nézők számára egyfajta segítségként szolgálnak a karakterek mentális folyamatainak megértéséhez és átéléséhez, az könnyen összeegyeztethető a hollywoodi film evolúciós felfogásával, amely szerint azok a megoldások képesek a profitorientált hollywoodi filmben fennmaradni, amelyek maximalizálják a nézőszámot. Amennyiben a karakterek szubjektív élményvilágába való direkt betekintés segíti a gyengébb érzelmi intelligenciával vagy tudatelméleti képességekkel rendelkező nézők körében a – filmbefogadás egyik legfontosabb tényezőjeként számontartott – karakterrel való elköteleződést, az nyilvánvalóan megfelel a stúdiók érdekeinek. További feltételezhető, hogy részben azért az elmúlt évtizedekben terjedtek el ezek a technikák Hollywoodban, mert – a

mélyebb elemzés alapján bemutatott fokozatos átalakulás hatására – ekkorra váltak alkalmassá ennek a funkciónak a betöltésére.

Publikációk a disszertáció témakörében

A hollywoodi háborús film műfaji átalakulása a 20. század második felében. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny*, 2022/2

Szubjektivitás a kortárs filmben. In: Ruskai, Szilvia Éva; Szabados, Bettina; Furtado, Renato; Szabó, Ferenc (szerk.) *Ütközéspontok V.: A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztálya konferenciájának kötete*, Szeged: JATEPress (2019) pp. 96-106.